Kalaja, P. & L. Nieminen (toim.) 2000. Kielikoulussa – kieli koulussa. AFinLAn vuosikirja 2000. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja no. 58. Jyväskylä. s. 387–404.

SUOMEN KIELI 2000-LUVULLA: VOIKO KIELEN KEHITYSTÄ ENNUSTAA?

Matti Leiwo
Jyväskylän yliopisto

In this article the future of the Finnish language is discussed. First, the ethnolinguistic concepts of vitality and language identity are defined and in this framework language change and language survival are outlined. Then some predictions and attitudes towards the developmental trends of Finnish in Europe under integration are discussed. It is suggested that in the present cultural and economical situation it is impossible to predict the role and hence the development of the Finnish language. It seems, however, probable that there are so many cultural and economic values bound to the development and survival of the Finnish language that in the near future the vitality of the language and the ethnolinguistic identity of the speakers of Finnish are not under threat.

Keywords: Finnish language, language change, language vitality, ethnolinguistic and ethnic identity

1 JOHDANTOA

Kielitieteilijät ovat suhtautuneet varovasti kielen tulevaisuuden ennustamiseen, vaikka ovat pystyneet kuvaamaan kielen lähihistoriaa hyvinkin tarkasti ja rakentaneet uskottavia teorioita ja kuvauksia kielten muuttumisesta tuhansien vuosien aikana. Kielen tai edes murteiden ja puhe- tai kirjakielen tulevaisuuden ennustamiseen ei

yleensä ole ryhdytty, koska on ajateltu, että vaikka se kieliopillisin perustein olisikin mahdollista, kielen muutoksiin vaikuttavat monet arvaamattomat ja kielitieteestä riippumattomat seikat. Viimeksi muutosten ennustamista, tarkemmin possessiivisuffiksien säilymisen tai katoamisen osalta, on Suomessa käsitellyt Hurtta (1999) pohdiskellessaan muutoksen ja variaation suhdetta. Hurtta kritisoi, että ennustamisessa helposti operoidaan ”monoliittisilla kielimuodoilla, joiden kehitys ennustuksissa voi olla ympäristöstä riippumatonta tai ainakin jatkua vastaavin ehdoin kuin tutkimushetkellä” (mts. 86).

Puhuttu ja kirjoitettu kieli voivatkin eriytyä ennustamattomasti, eikä ole helppo ennustaa, mitkä puhuttujen rekisterien piirteet leviävät normitettuun kirjakieleen ja miten toisaalta vaikuttajat, eliitti, ja toisaalta puhujayhteisö suhtautuu virallisen ja epävirallisen rekisterin tai puhutun ja kirjoitetun kielen eroihin ja kielellisiin normeihin. Näin esimerkiksi Koivusalo fennofiilien murrekiistasta:

> Vuoden 1732 murrekiistan ja sen taustalla vaikuttaneiden intressien ja aatevirtausten tarkastelu osoittaa, ettei kirjakielen muuttuminen kumpua yksinomaan kielen omista edellytyksistä. Käyttövoimana voivat olla itse kielestä näennäisesti hyvinkin etäällä olevat tekijät kuten uskonnolliset virtaukset, aluepoliittiset näkökohdat ja – mirabile dictu – jopa runoilijan idealistinen taantumuksellisuus. (Koivusalo 1975: 54)

Puhutun kielen ja normitetun virallisen rekisterin suhde ei olekaan kielitieteen keinoin ennustettavissa, koska monia virallisen rekisterin normeja ei voi johtaa kieliopista. Kielen normit ovat luonteeltaan sosiaalipsykologisia: normit saavat voimansa ensisijaisesti siitä, että niiden rikkomisesta seuraa sanktio (esim. Gloy 1979, esimerkkejä ks. esim. Leiwo 1979).

Kielen säilymisen ja muuttumisen teoriaa onkin haettava sosiaalipsykologiasta. Gilesin kehittämä (ks. esim. Giles, Bourhis & Taylor 1977) kielen säilymisen ja muuttumisen peruskäsite on kielen etnolingvistinen elinvoimaisuus (vitality). Käsite on yritys kytkeä objektiivisia puhujaryhmän ja kielen ominaisuuksia puhujien subjektiiviseen käsitteemuodostukseen. Elinvoimaisella kielellä on tarpeeksi puhujia ja puhujat muodostavat maantieteellisesti, valtiol-

lisesti ja kulttuurisesti selkeärajaisen yhteisön. Toiseksi kielen puhujilla on yhteisössä tarpeeksi korkea sosiaalinen ja ekonominen status pitämään yllä kieltään. Elinvoimaisuutta määrittää myös kielen status puhujaryhmässään ja eri kielten puhujaryhmissä. Kolmas kriteeri on, että kielen puhujat pystyvät ylläpitämään kieltä koulutuksessa, joukkoviestinnässä, kulttuurissa ja uskonnossa, taloudessa sekä hallinnossa ja politiikassa. Nämä samat tekijät ovat pääosin mukana jo Stewartin klassisessa kielten sosiolingvistisessa luokituksessa (ks. esim. Leiwo 1969). Demografiset tekijät kuten puhujien määrä ja kieliyhteisön selkeärajaisuus ovat kielen elinvoimaisuuden perustekijöitä ja muuttuvat esimerkiksi Suomen vähemmistökieltenkin osalta jatkuvasti kieliryhmien välisten avioliittojen lisääntyessä.

Tällaiset mitattavat tekijät määräävät kielen objektiivisen elinvoimaisuuden. Tätä ”objektiivista” elinvoimaisuutta tärkeämpi käsite on kielen koettu (perceived) elinvoimaisuus. Se on puhujien subjektiivinen käsitys kielen elinvoimaisuudesta. Elinvoimaisen kielen edustajat pyrkivät erottautumaan muiden kielten puhujista ja säilyttämään kielensä erityispiirteet. Elinvoimaisuusteorian taustalla onkin yleisempi viestinnän sopeuttamisteoria, jonka mukaan eri ryhmiin kuuluvat joko pyrkivät sopeutumaan (convergence) toistensa viestinnän piirteisiin tai erottautumaan (divergence) viestintäkumppanistaan (ks. esim. Giles & Coupland 1991: 62–93), sekä ajatus ryhmään kuulumisesta ja ryhmäidentiteetistä, joka pyritään säilyttämään korostamalla ryhmän erityispiirteitä. Kielellisessä identiteetissä korostetaan ryhmän kielellisiä erityispiirteitä (linguistic distinctiveness) ja määritellään suhteet muihin kieliryhmiin niiden pohjalta.

Elinvoimaisuus ilmiselvästi kytkeytyy äidinkielen arvostamiseen ja säilymiseen, mutta äidinkielikään ei ole yksiselitteinen käsite. Skutnabb-Kangas on erottanut äidinkielen määrittelyssä neljä erilaista äidinkieltä, jotka eivät välttämättä aina kohtaa: äidinkieli voi olla se kieli, joka on ensin opittu, kieli, jota puhuja osaa parhaiten tai kieli, johon puhuja samaistuu ja jota hän käyttää ryhmäidentiteetin kannalta tärkeissä tilanteissa (ks. esim. Skutnabb-

Kangas 1986). Elinvoimaisuuden ja äidinkielen suhteiden pohdiskelu vaatisikin oman tutkimuksensa.

Kieli-identiteetti kytkeytyy puhujien etniseen identiteettiin, esimerkiksi Setälän mukaan

> Kieli on kansan henki. Suomen kansallisuutta ei voi ajatella ilman suomen kieltä, se elää ja kuolee kielensä kanssa. Jos siis Suomen kansa tahtoo elää, sen kieli on kohotettava. Suomi on saatettava koulujen kieleksi – ei siksi, että ruotsi tekisi suuria vaikeuksia suomenkielisille oppilaille, vaan siksi, että koulun kieli määrää sivistyneen säädyn kielen, ja suomenkielistä sivistynyttä säätyä tarvitaan. (Setälä 1898: 34)

Setälä siis kytkee kielen etniseen identiteettiin, ”Suomen kansallisuuteen”. Kielen ja etnisen identiteetin suhde on kuitenkin kompleksisempi kuin Setälä ajatteli. Irlannin esimerkki osoittaa, että etninen identiteetti ei riipu kielestä eikä riitä kielen säilyttämiseen. Vuosisadan alun irlantilaiset kirjailijat kuten W. B. Yeats ja James Joyce käyttivät englantia, ja Yeatsin ohjelmana oli luoda ”hengeltään irlantilaista mutta englanninkielistä kirjallisuutta”. Ja toisaalta: suomenkielistenkin tärkeimpiä kieli-identiteetin luojia ovat olleet ruotsinkieliset kirjailijat kuten J. L. Runeberg ja Sakari Topelius. Kieli-identiteetti ja etninen identiteetti sosiaalisina konstruktioina ja kielen käyttö ovatkin eri asioita. Lönnrotkin piti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ensimmäiset vuosikokouspuheensa 1855 ja 1856 ruotsiksi, mutta ”… toivottavampi olisi ollut, että tässä vuosipäivän vietännässä olisi saanut kuulla edes muutamia äitinkielisiä sanoja, mutta sellainen toivo näkyy olevan turha odottaa Kirjallisuuseuralta Helsingissä”. Toive oli sitäkin perustellumpi, kun ”läsnä oli kaksi talonpoikaakin Pohjoishämeestä” (Setälän [1898: 4] mukaan).

Kieli-identiteettiä voidaan tarkastella sen luomisen, ylläpitämisen ja esittämisen näkökulmista. Identiteetti määritellään ja esitetään virallisesti esimerkiksi kieliohjelmissa ja kielipolitiikassa, mutta yhtä hyvin se muodostuu ja elää diskurssissa koulussa ja joukkoviestinnässä vaikuttajien ja/tai tutkijoiden ja yhteisön jäsenten välillä. Edelleen teoria sopii myös kielen varieteettien elinvoimaisuuden pohdiskeluun. Elinvoimaisuutta on tutkittu runsaasti – ja

ymmärrettävistä syistä – vähemmistökielten näkökulmasta, uhkaahan valtaosaa maailman noin 5 000–6 000 kielestä katoaminen. Ero enemmistö- ja vähemmistökielen välillä on kuitenkin lähinnä näkökulmakysymys. Suomi on Suomessa ylivoimainen enemmistökieli, mutta integraatiokehityksen myötä se muuttuu vähitellen Euroopan vähemmistökieleksi, jolloin sen asema myös Suomessa muuttuu.

Kielen elinvoimaisuutta ja kieli-identiteetin käsitettä on myös kritisoitu voimakkaasti. Ryhmämuodostuksen kriteerinä objektiivisen ja subjektiivisen elinvoimaisuuden osatekijät ja suhteet ovat epäselviä ja vaikeasti määriteltäviä. Kieli-identiteetin käsitteellistä epämääräisyyttä ja rajaamista muista identiteeteistä on kritisoitu: ongelmallinen on kieli-identiteetin suhde esimerkiksi kansalliseen, sosiaaliseen, rodulliseen ja sukupuoliseen identiteettiin. (Kritiikistä sosiaalipsykologian näkökulmasta ks. esim. Edwards 1985 ja Giles & Coupland 1991: 136–157, sosiologian näkökulmasta ks. Williams 1992: 206–226.) On myös vähemmistökielten tutkimuksia, joissa elivoimaisuutta ei edes mainita (esim. Bratt Paulston 1994). Kun elinvoimaisuuskonstruktion elementtejä ei voi kuvauksissa välttää, yhteyksien määrittelyn kiertäminen ja yksittäisin kriteerein selittäminen on kuitenkin vähemmän eksplisiittistä eikä vie teoriaa eteenpäin.

Tarkastelen seuraavassa suomen kielen tutkimuksen näkökulmasta kielellistä ja etnistä identiteettiä, suomen kielen muuttumista ja säilymistä sekä kielen ja markkinavoimien suhdetta. Lopuksi palaan kysymykseen suomen asemasta välttämättömyyden ja tahdon näkökulmasta.

2 MUUTTUMINEN: KEHITYSTÄ VAI RAPAUTUMISTA?

Kielen muuttumista, mutta myös sopeutumista uusiin oloihin ovat jouduttaneet muutokset elinoloissa, jotka ovat johtuneet kosketuksista muihin kulttuureihin ja kieliin. Suomen kielestä löytyy kulttuuri- ja kielihistoriallisesti merkittäviä vanhoja lainakerrostu-

mia. Jopa maamme nimi *Suomi* ja sen etymologiset sukulaiset *saame* ja *häme* ovat mahdollisesti eri-ikäisiä lainoja. Ilmeisesti suomalaisten asuma-alueille on tullut näiden kansojen edustajia, jotka ovat tuoneet mukanaan tekniikkaa, tietoa, yhteiskunnallisia käsityksiä, uskontoa ja uutta kulttuuria. Asioiden mukana on tullut uusia käsitteitä ja sanoja. Myöhemmin etenkin ruotsi on vaikuttanut syvästi kieleemme innokkaasta svetisismien ja ”kyökkiruotsin” karsinnasta huolimatta. Kielitieteilijät yleensä suhtautuvatkin lainaamiseen ja kielikontakteihin innostuneen hyväksyvästi. Puhuessaan lainasanoista Lauri Hakulinen (1979) korostaa käsikirjassaan esimerkiksi germaanisten lainojen ”huomattavan suurta kulttuurihistoriallista vaikutusta” (mts. 362) ja lainattujen rinnakkaistermien luomaa mahdollisuutta semanttisille eriytymisille ja ”tervetullutta kantasana-aineistoa uusien johdosten pohjaksi. Vastaavanlaista rikastumista merkitsivät esim. englannin kielessä aikoinaan omien germaanisten perinnäissanojen rinnalle romaaniselta taholta lainautuneet lukuisat synonyymiset ilmaukset” (mts. 364).

Setälä taas puolusti lainasanoja kielen normittamisen yhteydessä virkaanastujaisesitelmässään 1893 (Setälä 1894: 41) seuraavasti:

> Olen siis yleensä puolustanut lainojen ottamista, milloin kielen etu sitä vaatii, eikä ymmärrettävyys siitä haittaudu. Mutta tämä koskee myöskin lainoja vieraista kielistä. Puristit ovat katsoneet yleensä kielelle onnettomuudeksi, että siihen on vierasperäisiä aineksia otettu. Osottaako kokemus todella sitä? Englannin kielen sanavarastossa on verrattomasti suurin osa vieraita aineksia, mutta kieltämättä, siitä huolimatta – tai pikemmin juuri sen vuoksi – on tämä kieli ehkäpä maailman etevin sivistyskieli. Professori Noreenin yksityisen tiedonannon mukaan on ruotsin kirjakielen leksikaalisessa sanavarastossa (ei murteiden sanastoissa tai erityisten kirjailiain teoksissa) kolme neljännestä sanavarastosta saksalaisia lainoja! Ruotsin kielen kelvollisuutta ajatuksen ja korkeamman sivistyksen ilmaisijana ei meillä kukaan liene epäillyt. Puhtaasti kielelliseltä kannalta katsoen ei ole siis vierasten sanain kieleen tuomista katsottava onnettomuudeksi, vaan paljoa suurempi syy on saksalaisen runoilijan kanssa lausua:
>
> ”Viel Fremdwörter, viel Kulturverkehr!
> Viel entlehnt, viel gelernt!”

Lainat ja kielikontaktit on nähty rikkautena ja kehityksenä (kielisubstraateista sekä monikielisyydestä ja lainasanoista Virossa ks.

esim. Ariste 1981). Kiinnostavaa on kuitenkin, että tulevaisuuteen projisoituneina kielikontaktit nähdään uhkina tai köyhtymisenä. Hurtankin (1999: 94) mukaan ”näyttää siltä, että Suomessa on valittu juuri Intian ja Irlannin tie. Valitettavaa on se, että tuo valinta lienee tehty tiedottomasti ja sammutetuin lyhdyin. Mm. sosiolingvistien olisi aihetta nostaa esiin tuo kysymys eksplisiittisesti”.

Mikä suomen olemassaoloa ja omalaatuisuutta sitten uhkaa? Uhkakuvien taustalla on varmaan yleisimmin pelko englannin vaikutuksesta, joka uhkaa suomenkin ylläpitämistä kielen eri tehtävissä. Viihde on globaalia teollisuutta, jonka kieli on englanti. Myös tiede on kansainvälistynyt, ja sen kieleksi on tullut yhä useammin englanti, ja englanti leviää myös kouluun ja talouselämään. Todennäköisesti Suomeen muuttaa eri kielten puhujia ja suomalaiset muuttavat muualle töihin ja ehkä ryhtyvät käyttämään ryhmien välisessä viestinnässä englantia, eivät ”paikalliskieliä”. Tulevaisuuden kysymys onkin, syntyykö maahamme suomen kieleen vaikuttavia vähemmistöjä tai vaihtaako osa suomalaisistakin kielensä, ensin opiskelu- ja työkielensä, jolloin maamme alkaisi kehittyä monikieliseksi yhteisöksi.

Tällaisessa tilanteessa suomen käyttö voi yksipuolistua, sen normisto rapautua ja arvostus vähetä. Kielen arvostus, suhde kansalliseen historiaan ja standardisaatio ovat kuitenkin yksi kielen statukseen liittyvä objektiivisen ja subjektiivisen elinvoimaisuuden tekijäryhmä. Olennainen osa pelkodiskurssia on ehkä ajatus suomen jäämisestä eurooppalaiseksi vähemmistökieleksi. Monet uhkat ovat varmaan todellisia ja niitä on eri yhteyksissä nostettu esille (tiivistelmää kehitys- ja uhkakuvista ks. Nuolijärvi 1999a, Suomessa puhuttavista kielistä ks. Nuolijärvi 1999b). Hämmästyttävää kuitenkin on, että lainaamisen ja kielikontaktien mahdollisuuksia käsitteleviä esityksiä ei ole ainakaan minun silmiini osunut: tällaiset lainaamismahdollisuudet ja monikielisyys voivat olla myös rikkaus suomen kielenkin kannalta! Diskurssi suomen tulevaisuudesta luo puhujien subjektiivista kieli-identiteettiä, ja uhkakuvat rakentavat toisenlaista todellisuutta kuin kehityskuvat.

3 KIELI-IDENTITEETINKÖ MUUTTUMISTA?

Kieli riippuu kulttuurista ja kulttuuri muuttuu nykyisin nopeasti. Siksi myös kielelliset muutokset nopeutuvat. Nopeiden muutosten aikana kielet eriytyvät myös ikäryhmittäin. Maantieteelliseen etäisyyteen ja sosiaaliseen asemaan perustuvien erojen lisäksi syntyy myös sukupolvien välisiä murre- ja käyttöeroja. Kieleen liittyvät arvot, yksi identiteetin osatekijä, ovat erilaisia eri sukupolvilla.

> Otan esimerkin identiteetin ja kielen muutosten keskinäisestä riippuvuudesta. Vuosisadan vaihteessa monet suomensivat nimensä, opettelivat suomen tai taistelivat suomenkielisen opetuksen puolesta politiikassa, koulussa ja yliopistoissa. Tämän sukupolven kulttuuriarvot näkyvät muun muassa heidän antamistaan nimistä. Esimerkiksi isäni vanhemmat olivat *Lauri Lemminkäinen* ja *Aino Alceste*, heidän lapsensa *Aune Kyllikki*, *Kauko Kalervo* ja *Urpo Ilmari*. Äidinäitini *Elin Leontine* oli syntyjään ruotsinkielinen, ja hänen suomalaisen miehensä nimi oli *Enok Aron*, mutta äitini ja hänen sisaruksensa etunimet olivat *Elis Ilmari, Ragnar Talvi, Eero Aaron, Majlis Aino, Elsa-Maija, Lauri Olavi, Hillevi Tellervo, Liisa Annikki ja Matti Eenokki*. Nimet muuttuvat vähitellen pelkästään suomenkielisiksi ja käyttöön vakiintuivat sisarussarjan alkupäänkin osalta suomalaiset nimet. Nämä nimissä julkituodut asenteet ovat olleet osa nimen antajien ja ehkä kantajienkin kansallista ja kieli-identiteettiä.
>
> Jatkan vielä nimistä. Oma sukupolveni on ostanut leipänsä *Elannosta* tai *Keskimaalta*, otti vakuutuksensa *Pohjolasta, Ilmariselta* tai *Sammosta*, myi metsänsä *Yhtyneille Paperitehtaille* ja talletti – ja menetti – rahansa *Kansallis-Osake-Pankkiin*. Nyt *shoppailemme City Marketeissa*, asioimme *Fortumissa*, *Mandatumissa, Sonerassa ja Merita Nordbankenissa*, kulutamme *UPM Kymmenen* paperia, seikkailemme *Internetissä* sekä *faksaamme ja e-meilailemme* sanomiamme *englanniksi* kaikkialle maailmaan. Ja Jyväskylässä *Matti Virtanen* käy *fani*-tyttärensä *Idan* (lue *iida)* kanssa katsomassa *JypHT*:n peliä *Blues*ia vastaan ja sitten syömässä *pitsaa* (kirjoitetaan *pizza*). Erilaisista tuotemerkeistä eli *brandeistä* (lue *brändi*) en tässä viitsi edes puhua. Nimissä englanti ja ylikansallisuus – kaikki nimet eivät ole englantia – tunkevat suomeen avoimesti ja piilossa.

Nimistön muutokset heijastavat kielen tasolla talouden ja kulttuurin muutoksia, ensin suomalaistumista ja sitten kansainvälistymistä. Tuntuisi houkuttelevalta yleistää, että vanhemmillemme välitettiin koulussa kansallisia ihanteita ja aitosuomalaisia kielellisiä arvoja. Pahin asia kielessä oli svetisismi. Nyt taloutemme, ihanteemme ja

arvomme ovat kansainvälistymässä, elleivät peräti ylikansallisia ja globaalisia, ja näin anglismien paheksuminen kuihtui alkuunsa. Hyvä kysymys kuitenkin on, onko kyse etnisen, sosiaalisen vai kielellisen identiteetin muutoksista ja miten uudet nimet heijastavat tai luovat näitä identiteettejä. Uudet nimet heijastavat ainakin nimien antajien asenteita, mutta osassa nimien käyttäjiä ne ehkä vain vahvistavat vanhaa etnistä tai kielellistä identiteettiä. Lastemme reagointia muutoksiin aikuisiässä voimme vain arvailla.

4 MUUTOSPYRKIMYKSIÄ VAI MUUTOKSIA?

Periaatteessa kieli muuttuu hitaasti, ellei jokin ulkoinen syy pakota muutoksiin. Usein muutosten taustalla on toisen kielen vaikutus ja elinolojen ja kulttuurin muutoksia. Yksi perusteellisimpia suomen tulevaisuutta koskevia artikkeleita on Karlssonin (1975) pohdiskelu suomen kieliopillisista kehityspyrkimyksistä epävirallisen rekisterin näkökulmasta. Karlssonkin aloittaa artikkelinsa maailman muuttumisesta ja toteaa, että ”ei liene epäilystä, että tulevaisuuden suomen kieli tulee rakenteellisesti huomattavasti poikkeamaan nykyisen virallisen rekisterin normista” (mts. 63). Lopuksi hän pohdiskelee, sortuuko suomi maailmankielten jalkoihin, ja päätyy optimismiin koska olettaa, että äidinkielen merkitys ja tärkeys ymmärretään tai tullaan ymmärtämään.

Kieliopilliset piirteet muuttuvat kuitenkin yleensä hyvin hitaasti.

> Puhesuomen fonologiset perusteet esimerkiksi eivät ole muuttuneet juurikaan muutaman sukupolven aikana eivätkä ehkä muutu näköpiirissä olevana aikanakaan. Vaikka kieleen tulee uusia sanoja kuten *shakki, baari, bussi* jne., ne kirjoitusasustaan huolimatta useimman suussa ovat edelleen *sakki, paari ja pussi*. Edelleen yhdeksän urheilutoimittajaa kymmenestä puhuu *olumpialaisista* ja tuskin kukaan tuottaa *formula*-ajojen äffän lisäksi *Schumacher*in nimen suhuässän. Fonologinen kirjoitusjärjestelmä sen sijaan näyttää joutuvan vaikeuksiin kuten Karlsson (1975) ennusti.

Kielet (oikeammin puhujayhteisöt) suhtautuvat lainaamiseen ja lainasanoihin kuitenkin eri tavoin (lainaamisesta ks. Thomason & Kaufman 1991, viron näkökulmasta ks. Ehala 1998). Esimerkiksi englanti on ”niellyt” muita kieliä ja ottanut niiden aineksia kieleen, suomi taas on säilyttänyt rakenteensa ja muokannut laina-ainekset kielioppinsa mukaiseksi. Siksi emme tajua, että monet aitosuomalaisina pitämämme sanat ja nimet ovat lainoja. Lainat ovat rikkaus, mutta lainaaminen ja kielten sekaantuminen voi johtaa myös kielen omaleimaisuuden ja siten kieli-identiteetin heikkenemiseen. Lainaamisen ongelmat eivät ehkä olekaan kielitieteellisiä vaan sosiaalipsykologisia muutoksia puhujien subjektiivisessa käsityksessä kielensä omaleimaisuudesta ja itsenäisyydestä. Lainaaminenkin on siis nähtävä suhteessa kieli-identiteettiin: sekä muuttuneen identiteetin seurauksena että reaktiona muuttuneeseen kieleen, ei irrallisena kielitieteellisenä ilmiönä. Ongelmaksi voi suomessakin nousta lainasanojen mukauttaminen: puhuttuun ja kirjoitettuun kieleen alkaa vakiintua sanoista ja nimistä eri muotoja, ja näin myös diglossiakehitys voimistuu.

Suomen maantieteelliset murre-erot ovat pienenemässä. Yleiskielen ja kirjakielen vaikutus yhdenmukaistaa murteita, mutta uusi eriytymisprosessi voi lähteä liikkeelle sosiaalisen eriytymisen tuloksena. Jos tai kun yhteiskunta jakaantuu hyvin toimeentuleviin ja häviäjiin, osa ihmisistä saa hyvän koulutuksen hyvissä kouluissa, pääsee hyvään, ehkä monikansalliseen työpaikkaan ja oppii uuden tekniikan. Nämä ihmiset muovaavat yleiskieltä kouluissa ja mediassa ja tuovat siihen elämänpiiristään uusia ilmaisutapoja, sanoja ja sanontoja. He levittävät malliaan joidenkuiden, mutta ei välttämättä kaikkien kielenkäyttöön. Näin kieli eriytyy sosiaalisesti ja tilanteisesti (ks. Mielikäinen 1982: 292). Tällainen diglossiatilanne, jossa eri tilanteissa käytetään eri kieliä, voi syntyä myös, jos kirjoitettu ja puhuttu kieli erkaantuvat liikaa toisistaan.

Suomen kielen sosiaalinen erilaistuminen on ongelma monesta syystä. Menestyäkseen on saatava sanomansa muiden tietoon, ensin koulussa, sitten elämässä. Luomme puheen, jopa äänen perusteella käsityksen puhujasta, hänen sivistyksestään, älykkyydestään ja

paikastaan yhteiskunnassa (ks. esim. Valo 1994). Joukkoviestinnän, etenkin television aikana esiintymiseen, kieleen, ääneen, ulkonäköön ja pukeutumiseen perustuva imago käy yhä tärkeämmäksi. Sosiaalisten normien ja sanastoltaan ja ilmaisuiltaan oikean kielen hallitseminen on tärkeä vaikuttamisen ja menestymisen edellytys, puutteellinen kielitaito on sosiaalisen nousun este. G. B. Shaw on loistavasti oivaltanut "oikean kielen" merkityksen näytelmässään Pygmalion ja osoittanut myös kielitieteilijälle paikkansa ja mahdollisuutensa luokkayhteiskunnassa.

Onko normitietoisuus kuitenkin vähenemässä? Saattaa näyttää, että esimerkiksi joukkoviestinnässä on tapahtunut selkeitä normisiirtymiä: radion ja television viihde- ja muissakin ohjelmissa käytetään kieltä, jota ei olisi voinut kuvitellakaan muutama kymmenen vuotta sitten. Ilmeisesti kuitenkin "tärkeissä" konteksteissa normisidonnaisuus on edelleen selvä, joten ehkä kyseessä ei ole normimuutos vaan arki- ja antikulttuurin ja niihin liittyvän kielenkäytön läpimurto viihteellistyvässä mediassa.

Myös puhekielen kehitystendenssit ovat osin ristiriitaisia. Suomessa on ennusteltu yksittäisten muotoryhmien taivutuksen muuttumista tai yksinkertaistumista, mutta ennustusten teko ja niiden perustelu on vaikeata.

Tärkeimpiä suomen muutospyrkimyksiä Karlssonin (1975: 63) mukaan ovat fonotaksin muuttuminen loppuheiton myötä, takavokaalien ekspansio vokaalisoinnussa, fonologian ja ortografian yksiyksisen suhteen järkkyminen, läpinäkymättömien pintamuotojen uudelleen strukturointi ja uusien allomorfien syntyminen, agglutinaation hämärtyminen, fleksiivisten muotojen syntyminen, artikkelijärjestelmän vakiintuminen, analyyttisyyden lisääntyminen, kongruenssisysteemin järkkyminen ja muodollisen subjektin syntyminen. Suomen taivutusjärjestelmä pyrkii ainakin arkipuheessa yksinkertaistumaan (ks. esim. Lyytikäinen 1995). Kieliopillisesti kuitenkin esimerkiksi taivutusta *me tullaan* on vaikea pitää yksinkertaistuksena, silti se on jo lähes yksinomainen puheessa, ja *loi*-monikko on aiheuttanut itämurteissa agglutinatiivisen akanvirran (Jouko Koiviston termi). On myös kiinnitetty huomiota siihen, että kieliopillinen ja psykolingvistinen produktiivisuus ovat kaksi eri asiaa. Esimerkiksi astevaihtelu on kieliopillisesti epäproduktiivinen mutta kielenomaksumisessa produktiivinen prosessi (ks. esim. Leiwo 1982, 1984).

Toinen ennustamisen ongelma on muutospyrkimysten suhde kielen julkilausuttuihin ja julkilausumattomiin normeihin. Suomen kirjakielen normit ovat nuoria ja kirjakielikin on vasta vajaat viisisataa vuotta. Kirjakielen normit ohjailevat julkisen puhekielenkin kehitystä mutta – toivottavasti – myös muuttuvat puhekielen muuttuessa. Jos normit ja kirjoitettu kieli eivät muutu, puhuttu ja kirjoitettu kieli voivat ajautua liian kauaksi toisistaan. Tällöin yhteiskunta jakaantuu sen mukaan, ketkä hallitsevat kirjakieleen perustuvan kielenkäytön koulussa, mediassa ja yleensä elämän tärkeissä tilanteissa. Vain osa ihmisistä on tässäkin kaksikielisiä. Tulevaisuuden normipolitiikka on kuitenkin vaikeasti ennustettava kysymys.

Voimmeko esimerkiksi jatkaa puristista normitusta vai onko meidän hyväksyttävä arkisanaston kansainvälistyminen, teknisillä aloilla purismi lienee mahdotonta. Oliko esimerkiksi järkevää kääntää *computer* aitosuomalaiseksi *tietokoneeksi*, kun *kompuutteri* olisi ollut kansainvälisesti helpompi ja ideologisesti parempi sana? Muutospyrkimyksiä, joita ei kannattane vastustaa, on helppo keksiä myös kieliopin alueelta. Uudelta kuulostava *sinä*-pronomin in käyttö passiivina (*ja sitten ostat leipää ja se onkin homeessa*) sopii hyvin suomeen, sille on olemassa retoriset edellytykset, joten tervetuloa? Olenpa jo kuullut *minä*-passiiviakin radion opetusohjelmissa. Mutta ovatko opettajat ja muut vaikuttajat valmiit hyväksymään puheessa tapahtuneet tosiasiat myös viralliseen kielenkäyttöön ja suhtautumaan niihin tarkoituksenmukaisuuskysymyksenä?

Standardisaatio on yksi kielen elinvoimaisuuden kriteeri ja kielen rapautuminen voi alkaa nimenomaan normijärjestelmän rapautumisena ja tyylilajien erojen häviämisenä. Normatiivisuusdimension ”sallivuuspäässä” sallivuuden seurauksena voi vähitellen tapahtua kielen typistymistä epäviralliseksi puhutuksi kieleksi. Normatiivisuusdimension ”oikeakielisyyspäässä” taas ongelmana on kirjoitetun ja puhutun, virallisen ja epävirallisen kielen eriytyminen ja diglossiatilanne, jossa kaikki puhujat eivät ole kaksikielisiä.

5 KIELI MARKKINAVOIMIEN EHDOILLA?

Suomen kielen nopea nousu kulttuurikieleksi on hämmästyttävä tarina. Suomen kieli on saanut purjehtia myötätuulessa: kansallisvaltioajattelu ja kansalliset taloudelliset edut ovat tukeneet kielen käyttöä, kehittämistä ja tutkimusta. Nyt elämme ns. markkinavoimien aikaa. Vapaassa markkinataloudessa pääomat ja niiden ohjailijat, omistajat ja yritysjohto, kansainvälistyvät. Rahalla ja pääomalla ei ole äidinkieltä eikä isänmaata. Voisi kuvitella, että markkinavoimia kieli ei kiinnosta. Näin ei ole. Suomessa esimerkiksi Kansallispankin johtokunnassa käytettiin alusta alkaen suomea, vaikka se aiheutti myös vaikeuksia (prof. Jorma Ahvenaisen suullinen tieto). Teollisuusjohtajat tajusivat suomen kielen taloudellisen merkityksen ja monet omaksuivat sen omaankin käyttöönsä. Nyt menestymiseen tarvitaan toimivaa kaksikielisyyttä, ja yrityksiin syntyy vähitellen kaksikielinen kulttuuri: yhtiön sisäisissä asioissa käytetään englantia, ulkopuolisessa (ja yksityisessä) viestinnässä kansalliskieliä. Ongelma on kuitenkin mutkikkaampi.

> Phillipson ja Skutnabb-Kangas (1995:41) yhtyvät japanilaiseen Tsudaan, jonka mukaan englannin leviäminen liittyy kapitalismin, tieteen ja tekniikan, modernisaation, yksikielisyyden, ideologisen globalisaation ja kansainvälistymisen, transnationalisaation, amerikkalaistumisen, kulttuurin homogeenistymisen sekä lingvistisen, kulttuurisen ja viestinnän imperialismin arvoihin. Vastakohtana he näkevät ekologisen ajattelumallin, jonka vallitsevia arvoja ovat ihmisoikeudet, viestinnällinen tasa-arvo, monikielisyys, kielten ja kulttuurien ylläpitäminen, kansallisen itsemääräämisoikeuden tukeminen ja vieraiden kielten opetuksen edistäminen. Tällaisten arvojen määrittely ja niiden vaikutusten selvittäminen ei kuitenkaan taida olla kovin yksinkertainen tehtävä.

Kaksikielisyys on rikkaus niin yksilölle kuin yhteisölle, eikä se sinänsä uhkaa suomen kieltä. Uhka on suomen syrjäytyminen tai syrjäyttäminen vain arkikieleksi. Sellaisen diglossiatilanteen kehittyminen, jossa puhuttaisiin kahta eri kieltä tilanteesta riippuen, aiheuttaisi sosiaalisen mullistuksen. Kaikki eivät muutu kaksikielisiksi parhaimmillakaan kielikylpyohjelmilla. Näin osa kansaa syrjäytyisi työstä, toimeentulosta ja kulttuurista. Syntyisi lahjakkuuk-

sien tuhlaamista, sosiaalista eriarvoisuutta ja irrallisuutta, levottomuutta ja ehkä kapinaakin sadoiksi vuosiksi. Valtavat määrät markkinavoimillekin kalliita aineellisia arvoja tuhoutuisi tai jäisi saamatta, kulttuurisista ja inhimillisistä arvoista puhumattakaan. Tällaisestakin kehityksestä on esimerkkejä, esimerkiksi Irlannissa alkuperäinen iirin kieli on menettänyt merkityksensä ja maan käypä kieli on englanti. Mutta tiedämme, että kehitys on perustunut sortoon ja verenvuodatukseen, jonka vaikutukset tuntuvat yhä.

Tällaisiin menetyksiin verrattuna suomen kielen kehittämiseen ja suomenkieliseen opetukseen ja niitä tukevaan aineelliseen ja henkiseen kulttuuriin panostaminen on olematon taloudellinen uhraus. Suomen kielen ja kulttuurin pohjalta ehkä myös moni liikemies saa rakennettua paremman identiteetin ja imagon kuin monacolaisista autofirmojen ralli- ja formulakuljettajista. Suomen kielen ja siihen liittyvän identiteetin voi muuttaa taloudellisiksi arvoiksi, ja voi toivoa, että suomen kielellä on 2000-luvullakin markkinavoimien tuki. Viime kädessä riippuu talouden, tieteen ja median vallanpitäjistä ja toimijoista, minkälaiset edellytykset suomen kielelle syntyy selvitä kilpailussa kielen eri käyttötehtävistä koulutuksessa, kulttuurissa ja politiikassa. Ja sitä on mahdoton ennustaa.

6 VÄLTTÄMÄTTÖMYYDESTÄ JA TAHDOSTA

Kielitieteilijät eivät halua ennustaa kielen kehitystä ja säilymistä, koska keskeiset kehitykseen vaikuttavat asiat eivät kuulu kielitieteen alaan. Mutta säilymisen edellytyksiin voidaan vaikuttaa, sillä kielen muuttuminen ja säilyminen ei riipu mistään luonnonlaeista. Suomen kielen elinvoimaisuus riippuu siitä, miten väkilukumme kehittyy ja miten kehitämme suomen kielen edellytyksiä selvitä elinvoimaisena: miten koululaitos ja muut yhteiskunnan instituutiot ja joukkoviestintä tukevat suomen kielen käyttöä. Jos pystymme tarjoamaan ihmisille koulutuksen, työn ja toimeentulon suomen kielellä, kielikin todennäköisesti säilyy. Väkilukumme tarjonnee tähän mahdollisuudet. Jos sen sijaan suomi menettää arvoaan koulu-

tuksen ja toimeentulon välineenä, sille voi käydä huonosti. Objektiiviset seikat eivät kuitenkaan yksin vaikuta elinvoimaisuuteen, sillä kuten Edwards (1985: 155) huomauttaa, elinvoimaisuuden heikkeneminen saattaa johtaa myös ryhmän yhteyden tunteeseen (group maintenance) ja kielen elinvoimaisuuden palauttamiseen tai palautusyrityksiin, jotka harvoin ovat kuitenkaan tuloksellisia.

Kielen koetussa elinvoimaisuudessa korostuu kin tahtomisen ja haluamisen aspekti, puhujien subjektiivinen käsitys kielen asemasta. Käsitykset elinvoimaisuudesta voivat muuttua ja niihin voidaan liittää arvoja, jotka tuotetaan erilaisissa diskursseissa. Voimme vain spekuloida, millaisista aineksista rakentuisi kansallinen ja kielellinen toiveidentiteetti 2000-lukua ajatellen.

> Omassa toiveidentiteetissäni suomalaisuus ja suomen kieli yhdistyisi puhujien mielissä kielidemokratiaan, korkeaan koulutukseen, tieteelliseen ja tekniseen osaamiseen, kulttuuriin ja luonnonsuojeluun. Kielidemokratia on välttämätön edellytys suomen kehittämiselle opetuksen ja koulutuksen kielenä maailmassa, jossa paineet kaksikielisyyteen kasvavat tutkimuksessa ja työelämässä. Kielidemokratia takaa myös, että ei synny kielellistä syrjäytymistä, joka tulee kalliiksi taloudellisesti, inhimillisesti ja kulttuurisesti. Kielidemokratiaan kuuluu myös monen suomalaisen kielen olemassaolo. Maassamme puhutaan vanhastaan viittä suomalaista kieltä, joilla on myös virallinen asema: suomea, ruotsia, saamea, suomalaista viittomakieltä ja Suomen romanikieltä. Näiden lisäksi Suomessa puhutaan yli sataa muuta kieltä. Olennainen osa suomalaisuutta voisikin olla oman ja naapurin äidinkielen arvostaminen. Korkea tekninen ja tieteellinen osaaminen taas on välttämätön vaikka ei riittävä edellytys suomen kielen käytölle vaativissa tehtävissä, ei pelkästään arkipuheen ja arkiviestinnän kielenä, ja voisi näin taata kielen teknisen kehityksen. Tämä tekninen kehitys vaatii lisäksi tietoisia ponnistuksia esimerkiksi kielenhuollossa ja kielen tieteellisessä käytössä, ehkä asenteiden muutoksiakin. Suomen kielen kytkeminen kulttuuriin takaa kielen luovan käytön taiteissa ja kirjallisuudessa, mikä on ollut ja on kielen elinvoimaisuuden tärkeä ehto. Ekologinen ajattelu liittää kielenkin sen juuriin, metsästäjien ja maanviljelijöiden yhteiskuntaan, ja takaa suomalaisen maiseman ja ympäristön säilymisen elinkelpoisena, mikä on suomalaisuuden säilymisen edellytys. Toivottavasti luonnonläheisyys myös pysyy suomalaisen ympäristön erityispiirteenä yhä ahtaammassa maailmassa. Edellytys tällaiselle kielelliselle ja kansalliselle identiteetille on tietysti, että arvoille löytyy vastine todellisuudesta, muuten pohdiskelu jää topeliaaniseksi projisoinniksi tulevaisuuteen, ja keinotekoisesti rakennettu identiteetti romahtaa nopeasti.

Kaksi reunaehtoa identiteettiajattelussa on kuitenkin syytä pitää mielessä. Ensinnä etninen identiteetti ei edellytä omaa kieltä mutta oma kieli edellyttää oman etnisen identiteetin. Suomalainen identiteetti on suomen kielenkin elinvoimaisuuden välttämätön ehto, mutta suomalainen identiteetti voi syntyä ja elää myös ilman suomen kieltä, toisin kuin yleensä romanttisesti ja kansalliskieltä korostaen on ajateltu. Kuten edellä esitettiin, Setälän (1898, 34–35) mukaan suomen kieli on kansakunnan sielu. Huomattakoon kuitenkin, että Setälä jatkaa: ”Ei kuitenkaan ole niin, että suomen kielen pitäisi saavuttaa yksipuolinen ylivalta, vaan sen tulee päästä *luonnolliseen oikeuteensa*.” Nämä kielten ”luonnolliset oikeudet” – Setälä kursivoi käsitteen – tarkoittavat äidinkielen käyttöä esimerkiksi koulutuksessa ja oikeudessa. Kielten luonnolliset oikeudet sopivat käyttöön ja problematisoitavaksi kielidemokratian kehittämisessä edelleenkin monikielisessä yhteiskunnassamme.

Toiseksi, lainsäädännöllisin ja institutionaalisin keinoin kieltä ei voi pitää hengissä tai elvyttää, siihen tarvitaan ryhmäidentiteetin varaan rakentuva yhteinen tahto. Viime vuosisadan sivistyneistö oli valmis yhteisen edun nimissä, ei lakien pohjalta, luopumaan ruotsista ja ottamaan suomen niin perheen kuin talouden ja kulttuurin kieleksi. Uuden vuosituhannen riski on, että talouden, tieteen ja median eliitti uhraa yhteisen edun oman etunsa puolesta ja jättää kansallisten kielten käytön rapautumaan. Jos eliitti näin haluaa, mikään laki ei sitä estä tapahtumasta.

7 JA VIELÄ LOPUKSI

Kielten elinvoimaisuuden tutkimuksessa on korostettu, että kansalliseen identiteettiin kuuluvat asiat ovat kielen säilymisen kannalta tärkeämpiä kuin kielten puhujamäärät ja muut demografiset seikat. Lähes malliesimerkki käsityksen toimivuudesta on romanikieli, joka on säilynyt maassamme elinvoimaisena lähes 300 vuotta pienen – vuosisadan vaihteessa romaneja oli ehkä alle 2 000 henkeä – kansansirpaleen kansallisen identiteetin keskeisenä tuntomerkkinä.

Kielellinen ja kansallinen identiteetti ovat kielten puhujien subjektiivisia, kokemuksellisia käsityksiä. Ne ovat sosiaalipsykologisia konstruktioita, jotka riippuvat ensisijaisesti asenteista, mutta myös kielen ominaisuuksista. Ne ovat jatkuvassa muutostilassa. Tällaisia käsityksiä voidaan kehittää mutta myös manipuloida vaarallisesti, kuten olemme surullisella tavalla esimerkiksi Balkanilla nähneet. Niin kauan kuin meillä on toimiva demokratia, nykyaikainen koululaitos ja hyvä kielten ja kulttuurien opetus, voi toivoa, että sama ei tapahdu täällä.

Voidaanko kielen säilymistä ja muuttumista sitten ennustaa? Kielitiede tarjoaa aseet kielen muutospyrkimysten tarkasteluun, mutta jotta ennustaminen edes teoreettisesti olisi mahdollista, tarvitaan myös sosiaalipsykologista kielellisen ja etnisen identiteetin tutkimusta ja muutosten kytkemistä kielen aseman ja kieli-identiteetin muutoksiin. Ennustaminen ei ehkä silti onnistu, mutta kehitys- ja kehittämispyrkimyksistä voidaan keskustella systemaattisemmin. Kiinnostavaa olisi aluksi selvittää, minkälaista kieli-identiteettiä koulu ja äidinkielenopetus rakentavat.

Puhutaanko ja kehitetäänkö 2000-luvulla suomea? Jokainen voi miettiä omaa vastaustaan, itse vastaisin myöntävästi. Yhdentyvässä markkinamaailmassa voi ostaa kaikkea muuta paitsi etnistä ja kielellistä identiteettiä, ja siksi ehkä pienet kielet ja kulttuurit muuttuvat arvokkaiksi kiintopisteiksi ihmisille. Näin toivottavasti käy Suomen kulttuurille ja kielille.

LÄHTEET

Ariste, P. 1981. *Keelekontaktid.* Tallinn: Valgus.

Bratt Paulston, C. 1994. *Linguistic minorities in multilingual setting. Implications for language policies.* Amsterdam: Benjamins.

Edwards, J. 1985. *Language, society and identity*. Oxford: Basil Blackwell.

Ehala, M. 1998. Eesti keele arenguteid: korporatiivsus vs. avatus. *Keel ja Kirjandus* 11, 733–738.

Giles, H. R. Bourhis & D. Taylor. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. Teoksessa H. Giles (toim.) *Language, ethnicity and group relations.* London: Academic Press, 307–348.

Giles, H. & N. Coupland. 1991. *Language. Contexts and consequences.* Milton Keynes: Open University Press.
Gloy, K. 1979. Normer och språknormer: några grundläggande tankar. Teoksessa E. Hansen & P. Skyum-Nielsen (toim.) *Sprognormer i Norden.* Köbenhavn: Akademiska Förlag, 8–24.
Hakulinen, L. 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys.* 4. painos. Keuruu: Otava.
Hurtta, H. 1999. Variaatiotutkimuksen myytit ja stereotypiat. Teoksessa U. Määttä, P. Pälli & M. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*. Tampereen yliopisto. Folia fennistica & Linguistica 22, 53–102.
Karlsson, F. 1975. Suomen kielen tulevaisuus. *Sananjalka* 17, 51–66.
Koivusalo, E. 1975. Fennofiilien murrekiista. *Suomi* 117 (3). Helsinki: SKS.
Leiwo, M. 1969. Näkökohtia sosiolingvistiikasta. *Virittäjä* 73 (1), 46–52.
Leiwo, M. 1979. Kielioppi, oikeakielisyys ja ainekirjoitus. Teoksessa A. Hakulinen (toim.) *Kieliopistako käsitteet äidinkielen opetukseen*? Raportti pohjoismaisesta asiantuntijasymposiumista Hanasaaressa 8.–12.1.1979. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja 27. Turku, 36–49.
Leiwo, M. 1982. Kieliopillinen ja psykolingvistinen produktiivisuus.
Teoksessa K. Sajavaara, M. Kalin, M & Leiwo, M. (toim.) *Psycholinguistic papers 3*. AFinLA series 34, 63–76.
Leiwo, M. Käänteisen astevaihtelun lingvistiikkaa ja psykolingvistiikkaa. Teoksessa K. Sajavaara, J. Tommola & M. Leiwo (toim.) *Psycholinguistic papers 4*. AFinLA Series 37, 87–100, 119.
Lyytinen, E. 1995. *Bikinirajaus. Näkökulmia kieleen.* Helsinki: SKS.
Mielikäinen, A. 1982. Nykypuhesuomen alueellista taustaa. *Virittäjä* 86 (3) 277–294.
Nuolijärvi, P. 1999a. Suomen kielitilanne 2000-luvulla. *Tieteessä tapahtuu* 1, 22–29.
Nuolijärvi, P. 1999b. Suomen äidinkielet. *Virittäjä* 103 (3), 402–410.
Phillipson, R. & T. Skutnabb-Kangas. 1995. English only worldwide, or language ecology. *Tesol Quarterly* 30 (3), 429–452.
Setälä, E.N. 1894. *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytöntöön katsoen*. Porvoo: Werner Söderström.
Setälä, E.N. 1898. *Elias Lönnrot ja suomenmielisyys.* Helsinki: Otava.
Skutnabb-Kangas, T. 1986. *Minoritet, språk och rasism.* Stockholm: Liber.
Thomason, S.G. & T. Kaufman. 1991. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley, CA.
Valo, M. 1994. *Käsitykset ja vaikutelmat äänestä. Kuuntelijoiden arviointia radiopuheen ominaisuuksista*. Jyväskylän yliopisto. Studia philologica Jyväskyläensia 33.
Williams, G. 1992. *Sociolinguistics. A Sociological critique.* London: Routledge.